

Filozofski fakultet u Nikšiću izdao novu knjigu
U žiži interesovanja knjiga doc. dr Živka Andrijaševića
Crnogorska crkva 1852-1918

Nedavno se u izdanju Filozofskog fakulteta pojavila nova knjiga doc. dr Živka Andrijaševića pod nazivom *Crnogorska crkva 1852-1918*.

Knjiga je rezultat višegodišnjih arhivskih istraživanja na osnovu kojih je rekonstruisana unutrašnja struktura i uređenje Crnogorske pravoslavne crkve, odnos crkve i države, status crnogorskog sveštenstva, status crkvene imovine. Knjiga upoznaje čitaoca sa istorijatom crkvene institucije, govori o vlasti države nad Crkvom, o unutrašnjoj organizaciji i uređenju pravoslavnih crnogorskih bogomolja, o autokefalnosti koju je Crnogorska crkva uživala. Pored toga doc. dr Živko Andrijašević, predavač na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, po vokaciji istoričar – po prvi put iznosi sto devetnaest autentičnih dokumenata, koji potvrđuju ugled Crnogorske crkve i tako ih stavlja na uvid javnosti.

Zahvaljujući prof. Andrijaševiću dobili smo djelo od istorijske, a samim tim i naučne vrijednosti koje predstavlja istraživački utemeljen pregled prošlosti jedne vjerske institucije i to od 1852. godine kada je u Crnoj Gori došlo do razdvajanja duhovne od svjetovne vlasti, pa sve do 1918. kada Crna Gora prestaje da postoji kao nezavisna država.

Govoreći o odredjenju vjere i misiji crkve kao institucije dr Andrijašević izdvaja:

Na Balkanu vjersko odredjenje ne znači samo pripadnost jednom religijskom obredu i kulturološkom obrascu, već i jednoj državnoj tradiciji ili političkom mišljenju iz koga obično slijede postojana ideološka i politička opredjeljenja. Čak, ni prve institucije hrišćanske crkve u državama balkanskih Slovena nijesu mogle odoljeti izazovu da pored upućivanja stanovništva u tajne Hristovog učenja i vjere ne izvrše ideološku misiju na prostoru svog djelovanja. Takav zadatak imala je i prva institucija hrišćanske crkve koja je ustanovljena u slovenskoj državi na prostoru Crne Gore – Duklji. Sve do kraja nezavisnosti Duklje, padom pod vlast srpske države Nemanjića, Dukljanska crkva je ostvarivala misiju zbog koje je osnovana, uspjevši da na prostoru svog djelovanja uveliko učvrsti jedan vjerski, kulturni i politički identitet.

Tragajući za istorijskim činjenicama autor nam skreće pažnju na formiranje i konačno uobličavanje pravoslavne vjere na prostoru stare Duklje.

Kada je, krajem XII vijeka, Nemanjićka Srbija osvojila Duklju, Dukljanska crkva, koja je pripadala katoličanstvu, našla se u državi koja će nekoliko decenija kasnije prihvatiti pravoslavlje kao svoju religiju i pravoslavnu crkvu učiniti državnom institucijom. Za državu Nemanjića

pravoslavlje je bilo jedan od instrumenata za unifikaciju prostora koje su osvojili i ideološka podloga državne tradicije koju je trebalo stvoriti. Da bi i na prostoru osvojene dukljanske države takva tradicija mogla da zaživi, Nemanjići su ovdje morali stvoriti drugačiji konfesionalni i kulturološki ambijent od onog koji su zatekli. Dominantno katoličko stanovništvo Duklje trebalo je preobratiti u pravoslavno, a kulturi u Duklji – od pismenosti do graditeljstva, čije je najvažnije izvorište bila zapadna tradicija, suprotstaviti kulturu utemeljenu na istočnom pravoslavlju. Takvoj misiji, Dukljanska crkva nije mogla poslužiti, jer je ona čvrsto i dugo bila utemeljena u zapadnom hrišćanstvu i civilizaciji. Postati nešto drugo, ona nije mogla, ali ni služiti državi koja ima za cilj da potire ono što ona svojim bićem i djelovanjem predstavlja. Nemanjićka vlast morala je zato na prostoru Duklje ustanoviti novu vjersku instituciju, koja će biti organski dio državne crkve Srbije, i koja će imati zadatak da učvrsti pravoslavlje kao državnu vjeru.

Književnik i historičar prof. Andrijašević nadalje piše Dvadesetih godina XIII vijeka, srpska država definitivno je prihvatila pravoslavlje kao državnu religiju, a pravoslavna crkva, Srpska arhiepiskopija, dobila je državni i nacionalni karakter. Srpska crkva je rukovodeći se svojim državnim interesima 1220. godine formirala posebne eparhije i na prostoru dukljanske države kako bi ostvarila svoju potpunu dominaciju.

Ne treba zaboraviti da su ova zbivanja pratila posebne istorijske i ekonomske okolnosti.

Oslonjena na moć srpske države, institucija Srpske crkve mijenjala je konfesionalnu strukturu u osvojenim oblastima, prevodeći dotadašnje katoličko stanovništvo u pravoslavlje. Tako je i na prostoru nekadašnje dukljanske države, posebno u njenim kontinentalnim oblastima između Rumije i Sinjajevine, započeo proces širenja pravoslavlja među domicilnim stanovništvom, koje je većinom bilo katoličke vjeroispovijesti. Taj proces bio je dugog trajanja, i nema pouzdanih podataka da je sprovedjen nasilnim putem. Srpska crkva je na ovom prostoru poslije 1220. godine bila dominantna vjerska institucija, tako da crnogorsko stanovništvo, sve i da je htjelo, u drugu crkvu nije moglo ići. Za nešto više od jednog vijeka većina stanovnika kontinentalnih dukljanskih oblasti prihvatila je pravoslavlje. Do otpora je dolazilo jedino u primorskoj oblasti Duklje. Stanovništvo dukljanske države u Primorju je zbog snažne i višestruke utemeljenosti svog identiteta u katoličanstvu, uglavnom odbijalo da se prikloni pravoslavlju. Ipak, veći dio ovog stanovništva primio je pravoslavlje.

Andrijašević kazuje - ni poslije oslobodjenja od srpske vlasti i nestanka dinastije Nemanjića, pravoslavlje na prostoru nekadašnje dukljanske države, kasnije Zete i Crne Gore, neće izgubiti mnogo od svog

uticaja i rasprostranjenosti, a institucija pravoslavne crkve uglavnom će zadržati značaj koji je ranije imala. Nepunih pola vijeka nakon prestanka srpske vlasti, institucija pravoslavne crkve ponovo će u obnovljenoj crnogorskoj državi, dobiti status državne crkve, a pravoslavlje status državne religije. Uloga crkve postaje višestruka, zbog čega će se pravoslavna crkva opredijeliti da svojim djelovanjem služi političkim ciljevima i interesima države u kojoj egzistira, bez obzira što je tvrdila da služi jedino Bogu i svojoj pastvi. Sve do pojave prvih škola i medija, Crkva je u nezavisnoj Crnoj Gori, kao i u drugim zemljama Balkana, bila ne samo najvažnija "radionica duha", već i djelotvorna služba za ideološki inženjering.

Istorija nam kaže

Padom države Crnojevića pod osmansku vlast (1496), Pravoslavna crkva (Cetinjska mitropolija) je izgubila vladarsku protekciju, ali nije izgubila mnogo od predjašnjeg uticaja i privilegija, tako da je osmanskoj vlasti mogla biti od koristi za učvršćivanje novog poretka i održavanje lojalnosti pokorenog stanovništva. Da bi mogla imati takvu ulogu, bilo je neophodno da nova vlast uvažava njen autoritet i njenu poziciju najmoćnijeg feudalnog posjednika u Crnoj Gori. Osmanska država se na ove ustupke lako odlučila, tako da su crkvama i manastirima zagarantovana imovinska prava i prihodi od posjeda.

Krajem XVI i početkom XVII vijeka, ekonomska kriza u Osmanskom carstvu usloviće ugrožavanje ekonomskog položaja hrišćanskog stanovništva, pa i onog koje je uživalo izvjesne privilegije. U takvim uslovima Pravoslavna crkva u Crnoj Gori naći će se u podređenom položaju. Svoja imovinska prava i privilegije Crkva nije mogla drugačije zaštititi, osim ukoliko se ne izbori za poštovanje prava i privilegija Crne Gore. Pravoslavna crkva je morala biti zainteresovana da se očuvaju prava i privilegije Crne Gore unutar osmanskog sistema, ali i spremna da se, zajedno sa crnogorskim plemenima, bori za njihovo poštovanje.

Andrijašević se sa posebnom pažnjom osvrće na period u kome se kao osnovni zadatak i cilj crkve nameće – okrijepiti narodnu svijest i formirati kulturnu fizionomiju Crnogoraca. Crkveni interes se svakako podudara sa interesima Crne Gore kao cjeline, a interes većine Crnogoraca bio je i njen interes.

Politička dešavanja na Balkanu i Crnoj Gori, tokom XVII vijeka, učinila su da dodje do potpunog raskida između Crnogoraca i osmanske vlasti, kao i da njihova borba za odbranu privilegija preraste u nacionalno-oslobodilački pokret. Politički antagonizam na Balkanu i u Crnoj Gori rastao je, a uporedo sa njim jačala je i predvodnička uloga Pravoslavne crkve u nastupajućem nacionalno-oslobodilačkom pokretu.

Potreba za takvom predvodničkom ulogom moćnog uporišta vjere osjećala se kod nas odavno. Raslo je antiosmansko opredjeljenje, a sva previranja podržavala je država Sv. Marka.

Kao hrišćanska zemlja koja je vodila dugotrajne ratove protiv Osmanskog carstva, Mletačka republika je u Pravoslavnoj crkvi u Crnoj Gori našla prirodnog saveznika. Tretirajući cetinjskog mitropolita kao poglavara Crne Gore, i pružajući mu materijalnu pomoć, ona je u mnogome doprinijela učvršćivanju Crkve kao vodeće političke institucije u Crnoj Gori. Međutim, islamizacija Crnogoraca usloвила je smanjivanje broja pravoslavnih vjernika na prostoru duhovne jurisdikcije Cetinjske mitropolije, što slabi i ugrožava njenu poziciju dominantne vjerske institucije u Crnoj Gori. Temeljnije gledano za samo nekoliko prvih decenija XVII vijeka, u Crnoj Gori bilo je islamizirano oko 10% stanovnika. Pravoslavna crkva to nije mogla dozvoliti sebi.

Poslije završetka epohe mletačko-osmanskih ratova u XVII vijeku (Kandijskog i Morejskog rata), u kojima su, s jasnim političkim opredjeljenjem, na strani Mletačke republike učestvovali i Crnogorci, Pravoslavna crkva stekla je neprikosnovenu poziciju političkog središta Crne Gore. Od tada pa do 1852. godine, takva njena pozicija neće biti ozbiljnije ugrožena, niti će politika koju je vodila izgubiti naklonost većine crnogorskog stanovništva. Njeno vodjstvo i uticaj u različitim životnim sferama postaje nezamjenjiv – zaključuje doc. dr Živko Andrijašević. Vremenom će doći do uspostavljanja crnogorsko-ruskih političkih veza (1711). Čim je cetinjski mitropolit postao ruski štićenik, odnosno sljedbenik ruske politike na Balkanu, njegova vodeća pozicija u Crnoj Gori bila je sigurna onolika koliko i ruska pozicija u balkanskoj politici.

Već početkom XVIII vijeka, cetinjski mitropoliti su po svom djelovanju bili prepoznatljiviji kao vladari i političke vodje, nego duhovnici i vjerski poglavari. Kod sveštenstva i kod naroda, nije bilo svjesne namjere odricanja od bogoštovlja, već su samo davali prednost idejama od čijeg ostvarenja zavisi opstanak društva. Odanost pravoslavnoj vjeri i pobožnost Crnogoraca, nesumnjivo, je bila postojana u njihovoj svijesti, ali nije imala homogenizujuću i pokretačku snagu poput političke ideje o slobodi.

Primat koji je Crkva davala političkom djelovanju, učinio je i da formalno obavljanje obreda i rituala bude smatrano za dovoljan dokaz bogoštovlja, a krst na kapi i nekoliko napamet naučenih formulacija, dovoljna sprema za sveštenika. Čak se ni mnogi poglavari Pravoslavne crkve u Crnoj Gori nijesu isticali u iskazivanju pobožnosti ili poznavanju bogoslovlja. Mitropoliti iz porodice Petrović-Njegoš, koji su napisali na hiljade političkih pisama, iza sebe nijesu ostavili nijednu božićnu ili uskršnju poslanicu, jer im je bilo važnije da imaju za sljedbenike vojnike, nego

vjernike. Ima simbolike, nastavlja autor u činjenici da posljednji mitropolit iz porodice Petrović-Njegoš, Petar II, nije živio u manastiru, već u državnoj rezidenciji (Biljardi), koja je ličila na utvrđenje. Pogledavši istini u oči Andrijašević kazuje da su crnogorski sveštenici bili ratnici. Mantiju su mijenjali sabljom. Biti sveštenik najčešće je značilo samo obavezu obavljanja čina krštenja, vjenčanja i činodjeystvovanja prilikom sahrane, tako da je sveštenik taktički bio svjetovno lice zaduženo da obavlja hrišćanske obrede.

Razdvajanje duhovne od svjetovne vlasti i proglašenje Crne Gore za knjaževinu, označava kraj jedne epohe u životu njene Pravoslavne crkve.

Andrijaševićeva sinteza pokazuje da su duhovnici bili aktivni učesnici ratova, političkih raspri, da su učestvovali u državnoj i političkoj vlasti, ili, pak, službi. U prvom crnogorskom organu centralne vlasti (njih osam) obavljali su i dužnost kapetana, vojnih komandanta, senatora... Sveštenici koji su imali sreće da dobiju neku od državnih službi, nijesu više morali živjeti duhovničkim životom, a oni sveštenici koji su državnu službu očekivali, željeli su pokazati da su svojim senzibilitetom prikladniji za kapetanski nego za sveštenečki poziv. Duhovni poglavar, cetinjski mitropolit, očekivao je od njih da kao sveštenici ne čine nemoralna djela, da pomažu jačanje državne vlasti i da podstiču nacionalni i borbeni duh, a da li znaju ili ne znaju što piše u Svetom pismu, za zadatak koji im je država namijenila nije bilo od prevelikog značaja. Uostalom, ni mnogi od crnogorskih mitropolita koji su bili i svjetovni vladari, nijesu se naročito isticali u poznavanju bogoslovlja.

Na stranicama najnovije knjige profesora Andrijaševića možete naći da je država poslije 1852. godine, odlučila da Pravoslavna crkva uistinu postane vjerska institucija, suočila se sa zadatkom njenog potpunog reformisanja. Sveštenstvo je moralo biti spriječeno da do u beskraj laicizira svoje zanimanje, a učešće duhovnika u državnim poslovima moralo je biti svedeno na najmanju mjeru. Sveštenstvo je moralo biti obavezano da se školuje i da poštuje kanonski i administrativni poredak institucije kojoj pripada.

Država je faktički tek trebalo da stvori Crkvu kao živu instituciju.

Trebalo je institucionalno izgraditi Pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori i to kao nepolitičku vjersku instituciju.

Medjutim, proteći će mnogo vremena dok oni koji se budu prijavljivali za rukopoloženje shvate da sveštenečki poziv nije namještenje kojim država pojedincu pruža priliku da obezbijedi pristojnu egzistenciju od naplaćivanja obreda prilikom krštenja, vjenčanja i sahrane, već da biti svešteno lice znači mnogo više.

Nastojeći da ovim djelom popuni praznine u crnogorskog crkvenoj istoriji i istini o njoj Andrijašević nastavlja

Odmah poslije razdvajanja duhovne od svjetovne vlasti, poželjno je bilo da novi mitropolit (poglavar Crkve) ne bude iz Crne Gore. Strah da imenovanjem Crnogorca za mitropolita njegova porodica ne dobije prevelike političke ambicije, a mitropolit uz njihovu podršku preveliku snagu, uticao je da se poslije mitropolita iz porodice Petrović-Njegoš, crkveni poglavar obavezno traži među duhovnim licima koja nijesu iz Crne Gore. Prvi mitropolit poslije Petra II bio je iz Dalmacije, a drugi iz Podgorice, koja se u vrijeme kada je izabran za crkvenog poglavara (1860), nalazila u Osmanskom carstvu. To znači da je i njegova najbliža rodbina, sve do 1879. godine, živjela izvan granica Crne Gore. Pretposljednji i posljednji poglavari Crnogorske crkve, takodje su rođeni izvan granica tadašnje Crne Gore. Pored toga što nijesu rođeni kao crnogorski državljani i što nijesu pripadali crnogorskoj plemensko-bratstveničkoj strukturi, sva četvorica crnogorskih mitropolita, izabranih poslije 1852. godine, imala su još jednu zajedničku karakteristiku: odlikovali su se apsolutnom poslušnošću vladaru. Da ovu osobinu nijesu imali, nikada ne bi ni došli na čelo Crnogorske crkve, isto kao što ni njen prvi poglavar poslije mitropolita Petra II, ne bi bio otjeran s položaja da se nije posumnjalo u njegovu potpunu poslušnost.

Za nešto više od šezdeset godina razdvojenosti Pravoslavne crkve od države i djelovanja Crkve isključivo kao vjerske institucije, učinjen je veliki napredak u njenom unutrašnjem uredjenju. Posmatrano u ravni institucionalnog ustrojstva, Crnogorska crkva iz 1852. i Crnogorska crkva iz 1912. godine, dvije su različite institucije.

U odjeljku o reorganizaciji Crkve Andrijašević se osvrnuo na donošenje neophodnih pravila, zakona, ustavnih akata, na osnivanje škola za obrazovanje budućih sveštenika, na niže i više organa uprave, na novu administrativnu podjelu, sigurne izvore finansiranja, definisan sveštenski status u sistemu državne uprave, na izgradnju novih crkvenih objekata, na rješavanje materijalnih potreba crkava i manastira, na regulisanje njihovih imovinskih prava. Pravoslavna crkva je postala uredjena institucija koja je svima koji joj pripadaju, nametnula unificirani obrazac djelovanja. Jedna višedecenijska epoha je dovoljna da se promijeni, reformiše ili usavrši jedna institucija, ali najčešće nije dovoljna da se znatnije promijeni nepovoljni ambijent u kome ona djeluje.

Istina o crkvenom ustrojstvu

Od razdvajanja duhovne od svjetovne vlasti, Pravoslavna crkva u Crnoj Gori (Crnogorska crkva) dobija status institucije crnogorske države, koja nad njom ima potpunu vlast. Crnogorski vladar upravlja Crkvom isto kao što upravlja svim ostalim institucijama vlasti, dajući sebi ponekad više vlasti nad mitropolitom, nego što bi imao da je njegov patrijarh. Kao u

svim zemljama gdje je pravoslavlje državna religija i u Crnoj Gori su crkveni kanoni važili samo ako ne smetaju vladarevoj svevlasti ili državnim interesima. Uostalom, kada je osnivač autokefalne Srpske crkve, Sava Nemanjić, pristao da zbog političkih interesa prekrši kanone time što je uzeo zvanje arhiepiskopa, iako prije toga nije hirotonisan za episkopa, zbog čega bi crnogorski mitropolit u kanonskoj nedosljednosti bio izuzetak? To je pitanje koje se nameće.

Uobičajena pravila kada je riječ o pravoslavnim crkvama - da svaka nezavisna država gdje je pravoslavlje državna religija ima svoju nezavisnu (autokefalnu) crkvu, i da se granice duhovne jurisdikcije Crkve poklapaju s državnim granicama, važila su i za Crnu Goru. Ovaj model duhovne jurisdikcije Pravoslavna crkva u Crnoj Gori nije dobrovoljno prihvatila, već je na njega bila primorana mnogo prije 1852. godine. Već prvih decenija XIX vijeka i Osmansko carstvo i Habsburška monarhija suprodstavljaju se duhovnom nadzoru cetinjskog mitropolita nad pravoslavnim sveštenstvom koje živi u njihovim granicama, bez obzira što je njegovo pravo jurisdikcije bilo zvanično utemeljeno. Njegovu jurisdikciju, carstva su smatrala oblikom ugrožavanja suvereniteta i simboličkim znakom istorijske pripadnosti ovih teritorija Crnoj Gori. Zbog toga su oba carstva postupila na isti način: pravoslavne eparhije koje su pod njihovom vlašću, podredili su crkvenom središtu nad kojim su kao države imale kontrolu. Čim je došlo do situacije da se prostor duhovne jurisdikcije cetinjskog mitropolita podudara s državnim granicama Crne Gore, nestalo je i posljednjeg tradicionalnog obilježja po kome je Cetinjska mitropolija bila prepoznatljiva. Od tada će se prostor duhovne jurisdikcije poglavara Pravoslavne crkve u Crnoj Gori širiti uporedo sa širenjem crnogorske državne teritorije, a eparhije i sveštenstvo koje se na novodobijenom prostoru nadju, odmah će potpasti pod njegovu vlast. Princip da se granice nezavisne crkve izjednačavaju s granicama nezavisne države nije bio crnogorska specifičnost, već je primjenjivan i kada se radilo o drugim nezavisnim državama i njihovim pravoslavnim crkvama. Andrijašević ovo potkrepljuje činjenicom da taj princip jeste bio kanonski utemeljen, jer XVII pravilo IV Vaseljenskog sabora odobrava da se granice autokefalne Pravoslavne crkve izjednačavaju sa državnim granicama. Na teritoriji jedne nezavisne države neprikosnovena je bila vlast njene crkve, isto kao što je neprikosnovena bila vlast države nad Crkvom. To je slučaj i sa crkvom u Crnoj Gori (Crnogorskom crkvom).

Propast Crnogorske crkve

Pravoslavna crkva u Crnoj Gori (Crnogorska crkva) postojala je do kraja državne nezavisnosti Crne Gore. Čim je, 1918. godine, nestala nezavisna crnogorska država, Crnogorska crkva našla se u državnom i pravnom

ambijentu u kome nijedno od glavnih obilježja njenog položaja i ustrojstva, nije moglo da bude sačuvano. Stvaranjem Kraljevine SHS ona je morala izgubiti dotadašnji status autokefalne, pomjesne crkve, postavši jedna od eparhija pravoslavne crkve koja je u novoj državi ustanovljena. Ustaljeni vjekovni princip, sasvim logičan i sa svakog stanovišta opravdan, da jedna država ima jednu samostalnu pravoslavnu crkvu, sproveden je u djelo i 1918. godine. Tako je princip koji je Crnogorsku crkvu stvorio, bio i uzrok njenog nestanka.

Vrijednost Andrijaševićevog djela *Crnogorska crkva 1852 – 1918*, čije recenzente prof. dr Branislava Kovačevića i dr Radoja Pajovića neizostavno treba pomenuti uvećava činjenica da je djelo nastalo u posebnim okolnostima, i jednom posebnom vremenu, u vremenu obnavljanja nezavisnosti Crne Gore i vremenu kada se jedni bave pribavljanjem autokefalnosti Pravoslavnoj crnogorskoj crkvi, a drugi je nastoje osporiti. Iz pera prof. Andrijaševića proizašlo je djelo za kojim se odavno kod nas osjećala potreba.

Čitajte nizove autentičnih podataka i riješićete mozaik – Crnogorska crkva izmedju zablude i istine!